

dengeyi sağlayacak âmil ise yönetim ve itaatın dine ve akla uygunluğudur.

İbnü'l-Mukaffa', dinî hükümlerin akılcı tatbikatyıla ilgili olarak bir hukuk reformunu da şart görmektedir. Zira farklı bölgelerde farklı hukuk uygulamalarının mevcudiyeti ciddi problemler doğurmaktadır. Bunun için halife, hukuk sisteminin sahih dinî verilere dayalı olarak akılcı bir yaklaşımla kodifikasyonu işine girişmeli, bir standart hukuk metni (kitâb câmi') ortaya koymalıdır (a.g.e., s. 316-317). İbnü'l-Mukaffa'nın bu görüşünü Sâsânî uygulamasından aldığı iddia edilmişse de (Ahmed Emîn, I, 215-216). Sâsânîler'e ait resmî bir hukuk metninin mevcut olmadığı bilinmektedir. Roma hukukunun tesiri ise günlük uygulamaları sınırlı idi. Şu halde ona bu fikri ilham eden din-devlet ilişkileri hakkındaki şahsî gözlem ve tesbitleridir (Goitein, s. 163-164, 166). İbnü'l-Mukaffa'nın gözlemciliği onun kıyasla ilgili görüşüne de yansımıştır. Buna göre kıyas fikir ve çözüm üretmede amaç değil araçtır. Kıyasın verdiği teorik sonuç kamu vicdanının iyi ve doğru bulduğu şeye (ma'ruf) aykırı düşüyorsa onu ölçü almak gerekmez (Risâle fi's-şahâbe, s. 317-318).

İbnü'l-Mukaffa'nın yer yer acı eleştiriler de içeren önerilerinin yönetim nezdinde yankı bulmadığı (Latham, s. 64), özellikle siyasî otoritenin din müesseseleri üzerinde etkili olması sonucunu doğurabilecek önerilerinin dikkate alınmadığı (Goitein, s. 166) bilinmektedir. Ancak reformcu düzenlemeler için "yönetilenlerin esenliği, ülkenin bayındırlığı, hiyanetin ve despotizmin engellenmesi" (Risâle fi's-şahâbe, s. 322) şeklinde hedefler öngördüğü dikkate alınarak onun gerçek ölüm sebebinin siyasî fikirleri olduğu sonucuna varılabilir (Ahmed Emîn, I, 215).

d) Din Felsefesi. *Kelîle ve Dimne*'nin "Bâbü Berzüyeh" başlıklı bölümünün doğrudan doğruya İbnü'l-Mukaffa'nın tenkitçi din felsefesini ihtiva ettiğini düşünen Theodor Nöldeke ve Francesco Gabrieli gibi şarkiyatçılar, düşünürün din hakkındaki gerçek görüşlerini Berzüyeh'in ağzından aktardığı şeklindeki bir var sayıma dayanarak onun dinsiz bir düşünür olduğunu ileri sürmüşlerdir. Özellikle dinin eleştirildiği bölümün metne İbnü'l-Mukaffa' tarafından eklendiği yolunda Bîrûnî'nin ortaya attığı iddiaya dayanarak (Taḥkîku mâ li'l-Hind, s. 76) bu var sayım temellendirilmeye çalışılmıştır. Adı geçen bölümde Berzüyeh'in fikrî serüveni verilmekte ve bu serüvenin bir safhasın-

da onun dini sorgulayışı anlatılmaktadır (bk. *Kelîle ve Dimne*, s. 100-124). Bu metinden hareket eden şarkiyatçıların yaklaşımına göre İbnü'l-Mukaffa' gerçeği bilimde ve sonra da dinde arayan, dinleri aklen tatmin edici bulmayıp zühd ve buhranlık arasında bocalayan bir fikir adamıdır ve düşüncelerini Berzüyeh'in ağzından aktarmıştır. Ancak bu yorum Paul Kraus tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Kraus'un açıklamasına göre İbnü'l-Mukaffa', *Kelîle ve Dimne* metnine kendinden bir şeyler ilâve etmiş olabileceği gibi eserin Pehlevîce tercümesinde de dinlerden kuşku duyan pasajlar bulunabilir. Meselâ Paulus Persa'nın Süryânîce mantık kitabı, dinlerin akla aykırı ve çelişkili olduğu yönündeki fikirlerin Cündişâpûr'u kuran Kisrâ Enûşîrvân döneminde kaleme alındığına tanıklık etmektedir. Üstelik Paulus Persa ile Berzüyeh Enûşîrvân'ın sarayında birlikte bulunmuşlardır. Böylece dinler hakkındaki sözlerinin o dönemin ruhunu yansıttığı söylenebilir (Abdurrahman Bedevî, *Min Târihi'l-ilhâd fi'l-İslâm*, s. 50-57).

Öte yandan İbnü'l-Mukaffa'nın kendisine ait ifadelerde din hakkında kuşkucu veya reddedici unsurlar bulunması şöyle dursun ona göre din Allah'tan yaratıklarına verilmiş bağışların en büyüğü, en yararlısı ve her türlü hikmet açısından en övülecek olanıdır (el-Edebü's-şagîr, s. 33). Düşünür, evrende gözlenen küçük büyük bütün varlıkların görünmeyi tanımlayacak şekilde Tanrı'yı bilmeye ve O'na inanmaya götürdüğünü belirterek sistemli gözlem ve akıl yürütmenin Tanrı'yı ispata yeteceğini savunmuştur (a.g.e., s. 36-37). Ancak dinî inanç ve fikrî görüş arasındaki farkı da gözetmek gerekir. Çünkü din inanç temeline dayanır. Halbuki insanın zihninde oluşan görüşler fikrî ihtilâf ve tartışmalarla şekillenir. Dinini tartışma konusu yapan kişi onu kendi görüşü haline getirmiş olur; kendi görüşünü dinin mutlaklığına çıkaran ise bir din koyucu durumuna gelir. Kendisi için din koyan ise dinsizdir (a.g.e., s. 34). Dinde esas olan doğru itikad, büyük günahlardan kaçınmak ve farzları yerine getirmektir. Bu ilkelere ısrarla sarılmak gerekir. Dinin anlaşılması ve yaşanması konusunda ileri adımlar atmak üzere din ilimlerinde derinleşip yoğun bir ibadet hayatına yönelmek bu temel şartların yerine getirilmesinden sonra anlamlı olabilir. Böyle bir dinî tutum erdem ve yetkinlik açısından daha uygun olacaktır (el-Edebü'l-kebir, s. 65-66, 121).

BİBLİYOGRAFYA :

- İbnü'l-Mukaffa', *el-Edebü's-şagîr*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 11-60, 73, 311-317; a.mlf., *el-Edebü'l-kebir*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 63-66, 111, 121, 132; a.mlf., *Kelîle ve Dimne* (nşr. Mustafa Lutfi el-Menfelûti), Beyrut 1966, s. 18, 80-86, 99, 100-124; a.mlf., *Risâle fi's-şahâbe* (Âşâru İbni'l-Mukaffa' içinde), Beyrut 1409/1989, s. 309-323; a.mlf., *el-Manṭık* (İbn Bihriz, *Hudûdü'l-manṭık* içinde, nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran 1357 hş., neşreden giriş, s. 73-76; ayrıca bk. tür.yer.; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, I, 76; Hârizmî, *Mefâtiḥu'l-ülûm* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Beyrut 1409/1989, s. 167; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 303, 309; Bîrûnî, *Taḥkîku mâ li'l-Hind* (nşr. C. E. Sachau), London 1887 → (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1993, s. 76; Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtü'l-ümem* (nşr. Hayât Bû Alvân), Beyrut 1985, s. 130; E. I. J. Rosenthal, *Political Thought in Medieval Islam*, Cambridge 1962, s. 67-74; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Kahire 1964, I, 129, 195-228; S. D. Goitein, *Studies in Islamic History and Institutions*, Leiden 1968, s. 149-167; Abdurrahman Bedevî, *et-Türâşü'l-Yünânî fi'l-hadâreti'l-İslâmiyye*, Beyrut 1980, s. 101-120; a.mlf., *Min Târihi'l-ilhâd fi'l-İslâm*, Beyrut 1980, s. 50-57; Abdülemir Şemseddin, *el-Fikrû't-terbevi'inde İbni'l-Mukaffa'*, *el-Câhiz*, 'Abdülhamîd el-Kâtib, Beyrut 1405/1985, s. 117-155; J. D. Latham, "İbn al-Muqaffa' and Early 'Abbasid Prose", *'Abbasid Belles-Lettres* (ed. Julia Ash-tiany v.dğr.), Cambridge 1990, s. 48-77; a.mlf., "Ebn al-Muqaffa'", *EI*, VIII, 39-43; M. Yûsuf Necm, "el-Edebü's-şagîr, uşûlüh ve fûrû'uh", *Ebhâs*, XIII/4, Beyrut 1960, s. 559-566; F. Gabrieli, "İbn al-Muqaffa'", *EP* (İng.), III, 883-885; İhsan Abbas, "al-Adab al-kabîr", *EI*, I, 445-446; a.mlf., "al-Adab al-şagîr", *a.e.*, I, 446-447; Abbas Ziryâb, "İbn Muqaffa'", *DMBİ*, IV, 676-677.

İLHAN KUTLUER

İBNÜ'L-MUKRÎ el-İSFAHÂNÎ

(ابن المقرئ الإصفهاني)

Ebû Bekr Muhammed
b. İbrâhîm b. Alî el-İsfahânî
(ö. 381/991)

Hadis hâfızı.

285'te (898) İsfahan'da doğdu. Mukrî olan babasından dolayı İbnü'l-Mukrî lakabıyla tanındı. Ayrıca Zâzânî ve Âsımî nisbeleriyle anılır. 302'de (914-15) hadis öğrenimine başladı. Tahsil amacıyla İslâm dünyasında elliden fazla ilim merkezini gezdiği için "Rahhâl" diye de anılır. Devrinin İsfahan, Bağdat, Musul, Mekke, Kudüs, Dimaşk, Kahire ve Kûfe gibi ilim merkezlerinde Muhammed b. Nasîr el-Medîni, Ebû'l-Kâsım el-Begavî, Ebû Bekir el-Bâgandî, Ebû Ya'lâ el-Mevsîfî, Muhammed b. Hasan b. Kuteybe, İshak b. Ahmed el-Huzâî, Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî, İbnü'l-Münzir en-Nisâbüri, Abdullâh b. Muhammed el-Firyâbî ve Ebû

Ca'fer et-Tahâvî gibi âlimlerden hadis tahsil etti. Kendisinden de yaşça daha büyük olan hadis hâfızları Ebû İshak İbn Hamza ve Ebû's-Şeyh ile İbn Merdûye, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed ez-Zekvânî, Ebû Saîd Muhammed b. Ali en-Nakkâş, Muhammed b. Abdülvâhid b. Ubeydullah b. Şehriyâr ve Muhammed b. Ömer el-Bakkâl faydalandı. Ebû Nuaym el-İsfahânî, Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî ve İbn Nukta gibi muhaddisler tarafından "sika, me'mûn" olarak nitelendirilen İbnü'l-Mukrî, Kur'an öğretimine önem veren bir aileden gelmekte olup Tahâvî, Ebû Ya'lâ ve Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî'nin eserlerinin günümüze ulaşmasında rolü olmuştur. Mufaddal b. Fedâle'nin bir eserinin orijinal nüshasını bulmak için yetmiş merhalelik yol katettiği, çeşitli âlimlerden faydalanmak üzere Kudûs'e on defa, hacca dört defa gittiği ve Mekke'de yirmi beş ay kaldığı belirtilmektedir. Fıkıh usulünde Ahmed b. Hanbel'in ve Ebû Zûr'a er-Râzî'nin usulünü benimseyen İbnü'l-Mukrî tasavvufa meyletmiş, Sâhib b. Abbâd'ın kütüphanesinde bir müddet hâfız-ı kütüb olarak çalışmıştır. İbnü'l-Mukrî Şevval 381'de (Aralık 991) İsfahan'da vefat etti.

Eserleri. 1. Mu'cemü's-şüyûh. Kaynaklarda *el-Mu'cemü'l-kebir* adıyla zikredilen eser muhtemelen bu kitaptır. İbnü'l-Mukrî'nin hocalarından 700'ü aşkın kimsenin alfabetik olarak sıralandığı, Sem'ânî, İbn Nukta ve Ebû Nuaym gibi âlimlerin istifade ettiği eserin bir nüshası Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de kayıtlıdır (nr. 27). **2. Cüz' fihî eḥâdişü Nâfi' b. Ebî Nu'aym** (*Müsnedü Nâfi' b. Ebî Nu'aym el-Kârî*). Yirmi sekiz rivayetin yer aldığı risâle Ebû'l-Fazl el-Huveynî el-Eserî tarafından yayımlanmıştır (Tanta 1411/1991). **3. er-Ruḥṣa fî takbîlî'l-yed** (*Takbîlî'l-yed*) (nşr. Ebû Abdullah Mahmûd b. Muhammed el-Haddâd, Riyad 1408/1988). **4. el-Erbâ'ûn** (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmua, nr. 81, vr. 136-154). **5. Müsnedü Ebî Hanîfe** (*Tehzîbü Müsnedî'l-imâm Ebî Hanîfe*) (Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 507/15). **6. Ferâ'id** (*Fevâ'id*). Eserin birinci cüzü ile (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmua, nr. 78, vr. 98-117) on üçüncü cüzü (aynı kütüphane, Mecmua, nr. 105, vr. 174-193) günümüze ulaşmıştır. **7. el-Müntehab min ğarâ'ibi eḥâdişi Mâlik b. Enes** (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmua, nr. 87, vr. 130-136). **8. el-Cüz' fihî min ḥadîsih.** Müellifin hadislerinden seçmeler olup bir nüshası Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de bulunmaktadır (Mecmua, nr. 87, vr. 16-21). Kay-

naklarda İbnü'l-Mukrî'nin *eş-Şemâ'il* adlı bir eserinin bulunduğu da kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî, *Cüz' fihî eḥâdişü Nâfi' b. Ebî Nu'aym* (nşr. Ebû'l-Fazl el-Huveynî el-Eserî), Tanta 1411/1991, neşredenin girişi, s. 8-10; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Zikru aḥbâri İsbahân* (nşr. S. Dederling), Leiden 1934, II, 297; Hatib el-Bağdâdî, *Şerefü aşâbi'l-ḥadîs* (nşr. M. Said Hatiboğlu), Ankara 1971, s. 105; İbn Asâkir, *Târîhu Dimâşk*, XIV, 766; İbn Nukta, *et-Takvîd li-ma'rifeti ruvâtî's-sünen ve'l-mesânîd* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1408/1988, s. 27-28; İbn Abdülhâdî, *'Ulemâ'ü'l-ḥadîs*, III, 165-167; Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ*, XVI, 398-402; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, III, 973-975; Sü-yûtî, *Ṭabakâtü'l-huffâz* (Ömer), s. 387-388; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1737; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 272, 280; Sezgin, *GAS* (Ar.), I, 415-416; Elbânî, *Maḥtûṭât*, s. 114-115; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 9, 57, 143, 173, 193, 216, 233; Kays Âl-i Kays, *el-İrânîyyûn*, II, 453-456; Hasan Ensârî, "İbn Mukrî", *DMBİ*, IV, 658-660.

ALİ OSMAN KOÇKUZU

İBNÜ'L-MUKRÎ el-YEMENÎ

(ابن المقرئ اليمني)

Ebû Muhammed Şerefüddin İsmâil
b. Ebî Bekr b. Abdillâh
eş-Şâverî eş-Şercî el-Yemenî
(ö. 837/1433)

Şâfiî fakihi, edip ve şair.

Genellikle kabul edilen rivayete göre 754 (1353) yılında, Yemen'in Kızıldeniz sahilinde bulunan Şerce bölgesindeki Eb-yâtû Hüseyin'de dünyaya geldi ve orada yetişti. Doğumu için 755 (1354) ve 765 (1363) yılları da verilmektedir. Benî Şâver kabilesine mensuptur. İlk öğrenimini bölgenin hocalarından gördükten sonra 782'de (1380) Zebîd'e gitti. Ebû Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Abdullah er-Reymî'den fıkıh, Muhammed b. Zekeriyâ ve Sirâcüddin Abdülatîf b. Ebû Bekir eş-Şercî gibi âlimlerden Arap dili ve edebiyatı okudu. Fıkıh, fıkıh usulü, mantık ve Arap dilinde uzmanlaşarak bölgenin önde gelen âlimleri arasında yer aldı. İlmî münakaşalarda büyük başarı gösterdiği, özellikle Muhyiddin İbnü'l-Arabî taraftarları ile yaptığı tartışmalarda ortaya koyduğu görüşlerinin takdir topladığı kaydedilmektedir. Arap edebiyatının nazım ve nesrinde usta olan İbnü'l-Mukrî'nin, şiirlerinde başta cinas olmak üzere edebî sanatların bütün inceliklerini ustalıkla kullandığı için bu hususta Mütenebbî'den üstün olduğu söylenmiştir.

İbnü'l-Mukrî, Resûlî Devleti'nin hükümdarı el-Melikü'l-Eşref İsmâil tarafından

önce Taiz'deki Mücâhidiyye Medresesi'ne, ardından Zebîd'deki Nizâmiyye Medresesi'ne müderris tayin edildi. O dönemde kendisine idarî ve siyasi bazı görevler de verildi; Mehâlib'e emir ve arkasından Mısır'a elçi olarak gönderildi. Ayrıca çeşitli yerlerde kadılık yaptı. 808 (1406) yılında hac maksadıyla gittiği Mekke'de Şerîf Bedreddin Hasan b. Aclân ile görüşüp kendisi için yazdığı kasideyi sunduktan sonra Halye (Yemen) Emîri Mûsâ b. Harâmî'nin barış teklifini ileten İbnü'l-Mukrî, hem bu teklifin kabul edilmesini sağladı hem de 30.000 dirhemle ödüllendirildi (kaside için bk. İbn Tağrıberdî, V, 95-97). 837 yılı Safer ayı sonunda (Ekim 1433) Zebîd'de vefat etti.

Eserleri. 1. İrşâdül-gâvî ilâ (fî) mesâliki'l-Hâvî (Kahire 1302, 1320). Abdülgaffâr b. Abdülkerîm el-Kazvî'nin *el-Hâvî's-şâgîr* adlı kitabının muhtasarı olup Şâfiî fıkının önemli eserlerinden *Muḥtaşarü'l-Hâvî's-şâgîr* olarak da bilinmektedir. İbnü'l-Mukrî bu eserinde kendi görüşlerine de yer vermiş, zaman zaman kısa açıklamalarda bulunmuştur. Sibt İbnü'l-Acemî ve Ebû'l-Fazl Şehâbeddin İbnü's-Sayrafi'nin manzum hale getirdiği *İrşâdül-gâvî* üzerine bizzat müellif (aş. bk.), ayrıca Kemâleddin İbn Ebû Şerîf el-Makdisî (*el-İs'âd bi-şerhi'l-İrşâd*), Şemseddin Muhammed b. Abdülmün'im el-Cencerî ve Muslihuddin Mehmed Lârî tarafından birer, İbn Hacer el-Heytemî tarafından biri küçük (*el-İmdâd fî şerhi'l-İrşâd*), diğeri büyük (*Fethu'l-cevâd bi-fîi şerhi'l-İrşâd*) iki şerh kaleme alınmıştır. Eser ayrıca Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî tarafından telhis edilmiştir. **2. İhlâşü'n-nâvî fî İrşâdi'l-gâvî ilâ mesâliki'l-Hâvî** (*Kitâbü't-Temşiye bi-şerhi İrşâdi'l-gâvî fî mesâliki'l-Hâvî*). Müellifin bir önceki eserine yazdığı iki ciltlik şerhtir. Şâfiî mezhebinin altmış beş temel kaynağın istifade ile hazırlanmış olan eser 90.000 civarında meseleyi ihtiva etmektedir. Bilhassa Afrika ile Yemen'de ders kitabı olarak okutulan *İhlâşü'n-nâvî* birçok defa yayımlanmıştır (nşr. Abdülazîz Atıyye Zelat, I-IV, Kahire 1409-1411/1989-1991; nşr. Mahmud Abdülmütecellî Halîfe, I-III, Kahire 1409/1988, Ahmed Osman Muhammed eş-Şâş es-Somâlî'nin *et-Ta'lik'i* ile birlikte). **3. Ravzâtü't-tâlib.** Nevevî'nin *Ravzatü't-tâlibin*'inin ihtisarı olup Zekeriyâ el-Ensârî'nin *Esne'l-me'tâlib* adlı şerhiyle birlikte dört cilt halinde basılmıştır (Kahire 1313). Bu şerhe Abdullah b. Ömer Bâ Mahreme bir hâşiye, *Ravzâtü't-tâlib*'e de İbnü'l-Mukrî'nin talebesi